

Toeval en opportunisme vormden communisme

Achtergrond - 3 oktober 2017 - Auteur: Christie Miedema

100 jaar na de Russische Revolutie debatteerden Duitse en Nederlandse wetenschappers in Amsterdam over het marxisme. Naast historici die zelf ooit communistisch 'gelovige' waren, kwamen jonge historici aan het woord die zonder ideologische ballast naar het verleden kijken.

De oktoberrevolutie van 1917, toen de bolsjewieken de macht in Rusland grepen, sprak tijdgenoten tot de verbeelding. Het was de eerste poging om de ideeën van Karl Marx, die zeventig jaar eerder het levenslicht zagen, in werkelijkheid uit te proberen. John Reed, een Amerikaanse journalist die de revolutie in Petersburg op zijn heetst meemaakte, schreef enthousiast dat hij verkeerde in een constante "staat van roes en verbijstering".

Na ruim zeventig jaar Sovjetcommunisme is dat enthousiasme inmiddels grotendeels weggeëbd, maar de fascinatie is gebleven. Marx' ideeën en Lenins experiment wekken nog steeds brede interesse. Alleen al in september verschenen in ieder geval twee lijvige boekwerken over het marxisme: de Duitse historicus Gerd Koenen schreef 'Die Farbe Rot. Ursprünge und Geschichte des Kommunismus'. Christina Morina, eveneens Duits historicus, verbonden aan het Duitsland Instituut, publiceerde 'Die Erfindung des Marxismus. Wie eine Idee die Welt eroberte', over de vroege denkers en activisten die voortbouwden op wat Marx begon.

Toevalligheden

Het Duitsland Instituut organiseerde naar aanleiding van beide studies in september een Graduiertenkolleg in Amsterdam, waarin Koenen, Morina en andere historici als Gaard Kets (Nijmegen), Erik van Ree (UvA) en Moritz Föllmer (UvA) met elkaar over het communisme debatteerden. Historici die zelf ooit communistisch 'gelovige' waren, zoals Koenen en Van Ree, spraken met jongere historici zoals Kets, die zonder die ideologische ballast naar het verleden kijken. Zo verschuift de aandacht naar de toevalligheden en externe invloeden die de ontwikkeling van het communisme hebben gevormd.

'Geen enkele revolutiewaarschuwing van Marx en Engels werd

bewaarheid'

De denkers en politici die zich de afgelopen anderhalve eeuw op Marx hebben beroepen, interpreteerden zijn geschriften vaak heel anders dan hij zelf had bedoeld. Zo stelde Marx, in lijn met de evolutieleer van Darwin, dat de geschiedenis zich vanzelf ten gunste van de arbeider zou ontwikkelen en de communistische toekomst onontkoombaar was. Veel van zijn navolgers geloofden dat de geschiedenis wel een beetje hulp kon gebruiken. Daarbij was vaak toeval in het spel en een dosis opportunisme. Want om de geschiedenis een handje te helpen, moest je wel het juiste moment herkennen. De oktoberrevolutie was zo'n "window of opportunity", legde Koenen de onderzoekers en studenten in Amsterdam uit. Als de bolsjewieken die kans niet hadden gegrepen, had het communisme mogelijk nooit gezegevierd. Zonder dit "moederschap" had de beweging zich wereldwijd radicaal anders ontwikkeld.

Elite

Kansen grijpen was van vitaal belang omdat de revolutie nooit bleek te voorspellen. "Geen enkele revolutiewaarschuwing van Marx en Engels werd bewaarheid", aldus Koenen. De revoluties die wel plaatsvonden, begonnen vaak zonder de revolutionairen zelf, gedreven door de massa's. "De massa voegt zich in revoluties samen tot één levende, ademende entiteit", aldus Van Ree. Dat fenomeen verklaart het enthousiasme dat veel revoluties losmaken. Desondanks wisten politici en beroepsrevolutionairen zich keer op keer weer aan het hoofd van de massa te stellen en zich als hun vertegenwoordiger op te werpen. "Dat is het cynische van de meeste revoluties", zei Van Ree. "De massa's zijn de drijvende kracht, maar verliezen hun macht direct weer aan een nieuwe elite."

De op het marxisme geïnspireerde ideeën werden door de jaren heen steeds voor nieuwe doelen geadopteerd. Communistische leiders wisten tegelijkertijd andere ideeën voor hun eigen doelen in te zetten. Zo gebruikte Lenin de in 1917 ontstane raden (sovjets), om de macht te grijpen. In werkelijkheid stond hij sceptisch tegenover het idee van radencommunisme en had hij geen intentie de macht te delen.

Duitse radenrepublieken

In Duitsland was in 1918 opportunisme ook niet ver weg. In november van dat jaar werd met revolutie de Duitse keizer afgezet en de Eerste Wereldoorlog beëindigd. Vervolgens ontstonden in verschillende steden radenrepublieken. In Hamburg, vertelde Kets, besloten de nieuwe machthebbers na enige tijd de oude structuren van het stadsbestuur te herstellen, zodat ze buitenlandse investeerders niet zouden afschrikken. "De revoluties in Duitsland kenden veel momenten van

subjectieve bevrijding: roken in de kerk met een rode muts op of lichamelijke aanvallen op de vertegenwoordigers van de oude orde. Die bevrijding was vaak nauwelijks te onderscheiden van het najagen van eigenbelang”, aldus Föllmer. Volgens hem raakte menig idealist achteraf gedesillusioneerd over het feit dat het nieuwe systeem geen einde maakte aan egoïsme en koude berekening.

Het partijkader nam beslissingen omdat het zo uitkwam. Die werden vervolgens op zo radicale manier doorgevoerd dat er geen weg terug was

Dat communistische leiders steeds weer hun kansen benutten, verklaart ook waarom de communistische ideologie zo'n veelheid aan verschijningsvormen kent. Neem alleen al de twee grote rode rijken, de Sovjet-Unie en China, die gedurende hun bestaan fluctueerden tussen extreme dynamiek en slepende stagnatie. “Het was een eindeloze vlucht naar voren van het communisme”, aldus Koenen. Het partijkader nam beslissingen omdat het zo uitkwam. Die werden vervolgens op zo radicale manier doorgevoerd dat er geen weg terugwas. Dit zorgde voor extreme onzekerheid onder communistische bestuurders, voor wie het van levensbelang maar tegelijkertijd vrijwel onmogelijk was te weten wat ze nu weer moesten verdedigen en hoe lang ze zelf nog in de gratie zouden blijven. “Je zet een samenleving op zijn kop. Daarmee maak je een sociale dynamiek los die alle oude generaties wegvaagt en een nieuwe generatie aan de macht helpt,” stelt Koenen.

Stagnatie

Hoewel deze jongeren, net als hun voorgangers, aanvankelijk vaak werden aangetrokken door de romantiek van revolutie en omwenteling, veranderde dat op latere leeftijd. “Ze adopteerden stabiliteit als toverwoord”, aldus Koenen. Dat voelde niet meer dan logisch na de omwentelingen waar ze in hun jeugd getuige van waren geweest. Na de extreme dynamiek van de Stalinterreur en de Chinese culturele revolutie ontstonden zo de stagnerende gerontocratieën van de jaren zeventig en tachtig. Wat volgens Koenen wel blijvend was en de rijken samenbond, was het gevoel een belegerde vesting te zijn, met de constante dreiging van het boze kapitalistische imperialisme.

Communisme, een van oorsprong internationalistische theorie, die streefde naar het afsterven van de staat, bleek bij uitstek geschikt tot het opbouwen en instandhouden van naties en rijken die bestonden uit verschillende volkeren. “Het communisme heeft de oude rijken van Rusland en China heropgericht en in oorlogen verdedigd”, zegt Koenen. Het is waar Stalin en Mao nu nog voor geëerd en herinnerd worden in eigen land, meer dan voor hun poging Marx' geschriften uit te voeren.

Dit is een artikel gedownload via [duitslandinstituut.nl](https://www.duitslandinstituut.nl).

Artikel:

<https://www.duitslandinstituut.nl/artikel/23069/toeval-en-opportunisme-vormden-communisme>